SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 3
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

QIYIN HAYOTIY VAZIYATGA TUSHGAN AYOLLARGA IJTIMOIY-PSIXOLOGIK YORDAM KO‘RSATISH TIZIMINING MAZMUNI VA METODOLOGIK YONDASHUVLARI

Fattoeva Zuxra Muzaffar qizi

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

Annotatsiya
Maqolada qiyin hayotiy vaziyatga tushgan ayollarga ijtimoiy-psixologik yordam ko‘rsatish tizimining mazmuni, shakllari va tamoyillari yoritilgan. Mahalliy, MDH va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari asosida ijtimoiy ish va amaliy psixologiyani uyg‘unlashtiruvchi asosiy metodologik yondashuvlar (tizimli, ehtiyojga yo‘naltirilgan, holatni boshqarish, travmaga yo‘naltirilgan, rezilyentlik va advokatsiya yondashuvlari) tahlil qilinadi. Yordam samaradorligini baholash mezonlari hamda tizimni takomillashtirishning integratsiyalashgan modeli uchun nazariy asos taklif etiladi.

Kalit so‘zlar
Qiyin hayotiy vaziyat, ayollar, ijtimoiy-psixologik yordam, ijtimoiy ish, metodologik yondashuv, travmaga yo‘naltirilgan yordam, holatni boshqarish, reabilitatsiya.

Kirish

Zamonaviy jamiyatda ijtimoiy-iqtisodiy transformatsiya, migratsiya, urbanizatsiya va oilaviy munosabatlardagi o‘zgarishlar ayollarning qiyin hayotiy vaziyatga tushish xavfini oshirmoqda. Oilaviy zo‘ravonlik, ajrim, yolg‘iz onalik, ishsizlik, past daromad va ijtimoiy kamsitilish ayollarning nafaqat ijtimoiy ahvoliga, balki ruhiy barqarorligiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli bunday ayollarga ko‘rsatiladigan yordam faqat moddiy ko‘mak bilan cheklanmasdan, ijtimoiy va psixologik jihatlarni birgalikda qamrab olishi zarur.

Amaliyotda yordam xizmatlarining uzviyligi, tizimliligi va ilmiy asoslanganligi yetarli emasligi, ijtimoiy ish va psixologiya yondashuvlari ko‘pincha alohida

qo‘llanilishi muammo bo‘lib qolmoqda. Maqolaning maqsadi – qiyin hayotiy vaziyatga tushgan ayollarga ijtimoiy-psixologik yordam ko‘rsatish tizimining mazmunini ochib berish va uning metodologik asoslarini tizimlashtirishdir.

1. Ijtimoiy-psixologik yordam tizimi tushunchasi

Ijtimoiy-psixologik yordam ijtimoiy ish va amaliy psixologiyaning kesishmasida shakllangan faoliyat turi bo‘lib, unda shaxsning ichki ruhiy holati ham, uni o‘rab turgan ijtimoiy muhit ham bir butun sifatida qaraladi. Ijtimoiy ish jihati ayolning resurslarga, huquqiy himoyaga, bandlikka va ijtimoiy xizmatlarga kirish imkoniyatini ta’minlashga qaratilgan bo‘lsa, psixologik jihat uning hissiy holati, travmatik tajribasi, o‘ziga ishonchi va shaxslararo munosabatlarini tiklashni nazarda tutadi.

Ye.I. Xolostova ijtimoiy ish texnologiyalarida qiyin hayotiy vaziyatdagi shaxslar bilan individual, guruhiy va institutsional darajada ishlashni ajratib ko‘rsatadi [12]. G.M. Andreeva va A.V. Mudrik qarashlari esa shaxsning guruh va jamiyat bilan munosabati, ijtimoiylashuv jarayoni hamda ijtimoiy institutlar ta’sirini tushuntirib, ayolning ijtimoiy muhitga qayta moslashuvini nazariy jihatdan asoslashga xizmat qiladi [8; 11]. Mahalliy olimlar – V.M. Karimova va G‘.B. Shoumarov tadqiqotlarida ayollarning ruhiy farovonligi oilaviy muhit va oilaviy munosabatlar bilan bevosita bog‘liqligi ta’kidlanadi [6; 7]. Mahalla instituti esa ayollarni ijtimoiy-ma’naviy qo‘llab-quvvatlashda muhim tayanch sifatida qaraladi [21].

«Tizim» tushunchasi yordam faoliyatining tartibsiz choralar yig‘indisi emas, balki maqsad, subyekt va obyekt, mazmun, shakl va usullar, natija hamda baholash mezonlarini o‘z ichiga olgan o‘zaro bog‘liq jarayon ekanini bildiradi. Shundan kelib chiqib, qiyin hayotiy vaziyatga tushgan ayollarga ijtimoiy-psixologik yordam ko‘rsatish tizimini quyidagicha ta’riflash mumkin: bu – davlat va nodavlat tashkilotlar, mahalla instituti hamda mutaxassislar tomonidan ayolning xavfsizligini ta’minlash, ruhiy holatini tiklash, ijtimoiy moslashuvini qo‘llab-quvvatlash va mustaqil hayot kechirish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan huquqiy, tashkiliy va metodik choralar majmuidir.

2. Yordamning mazmuni, shakllari va tamoyillari

Ayollarga ko‘rsatiladigan ijtimoiy-psixologik yordam mazmunan quyidagi asosiy shakllarda amalga oshiriladi:

– **maslahat berish –** ayolning vaziyatini aniqlash, muammoni anglashi va yechim variantlarini topishiga ko‘maklashish;

– **ruhiy qo‘llab-quvvatlash –** xavotir, qo‘rquv, depressiv holatlarni kamaytirish, o‘ziga bo‘lgan ishonchni tiklash;

– **ijtimoiy moslashtirish –** oila, mehnat jamoasi va jamiyatga qayta integratsiya qilish, ijtimoiy rollarni tiklash;

– **himoya qilish –** xavfsizlikni ta’minlash, huquqiy yordam va himoya choralariga yo‘naltirish;

– **amaliy yordam –** vaqtincha boshpana, bandlik, kasbga tayyorlash va boshqa ijtimoiy xizmatlar bilan ta’minlash.

Bu shakllar bir-biridan ajratilgan holda emas, balki yagona yordam rejasi doirasida, ayolning ehtiyojlariga moslab qo‘llanilishi lozim. Yordam jarayoni odatda bir necha bosqichdan iborat bo‘ladi: murojaatni qabul qilish va xavfsizlikni ta’minlash; ehtiyojlar va xavf omillarini baholash; individual yordam rejasini tuzish; aralashuv (maslahat, terapiya, ijtimoiy xizmatlar); qayta integratsiya; monitoring va kuzatuv.

Tizimning samarali ishlashi bir qator tamoyillarga tayanadi:

1. **xavfsizlik –** ayolning jismoniy va ruhiy xavfsizligi har qanday aralashuvning dastlabki sharti hisoblanadi;

2. **ixtiyoriylik –** yordam ayolning roziligi va tanlov erkinligiga asoslanadi, qaror qabul qilish huquqi uning o‘zida qoladi;

3. **maxfiylik –** shaxsiy ma’lumotlar va murojaat holatlari sir saqlanadi;

4. **individual va differensial yondashuv –** yoshi, oilaviy ahvoli, bolalari borligi, sog‘lig‘i va iqtisodiy holatiga qarab yondashuv belgilanadi;

5. **uzviylik va idoralararo hamkorlik –** sog‘liqni saqlash, huquq-tartibot, ta’lim va ijtimoiy xizmat organlari yordamni muvofiqlashtirilgan holda ko‘rsatadi;

6. **profilaktikaga yo‘naltirilganlik –** muammoning oqibatlarini bartaraf etish bilan birga uning oldini olish va erta aniqlashga e’tibor qaratiladi.

3. Asosiy metodologik yondashuvlar

Ilmiy adabiyotlar tahlili ayollarga yordam ko‘rsatishda bir nechta o‘zaro to‘ldiruvchi metodologik yondashuv qo‘llanilishini ko‘rsatadi. Ularning mazmuni 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval. Metodologik yondashuvlarning qisqacha tavsifi

Yondashuv	**Asosiy g‘oya**	**Amaliy ifodasi**
Tizimli	Ayol oila, mahalla va institutlar bilan o‘zaro bog‘liq tizim a’zosi sifatida qaraladi	Idoralararo hamkorlik, yagona muvofiqlashtirish
Ehtiyojga yo‘naltirilgan va holatni boshqarish (case management)	Kompleks baholash va yagona individual reja asosida yordam	Holat menejeri, xizmatlarga yo‘naltirish, monitoring
Travmaga yo‘naltirilgan	Xavfsizlik, ishonch, tanlov erkinligi va teng kirish imkoniyati	Travmani inobatga oluvchi muloqot va xizmat muhiti
Rezilyentlik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash	Shaxsiy va ijtimoiy resurslarni faollashtirish	Yaqinlar, jamoa va rasmiy xizmatlar yordamidan foydalanish
Advokatsiya	Ayolga resurslar va xizmatlarga chiqishda amaliy ko‘mak	Xavfsizlik rejasi, yo‘naltirish, huquqiy qo‘llab-quvvatlash
Psixososial va krizis aralashuvlari	Ruhiy simptomlarni kamaytirish, tiklanishga ko‘maklashish	Maslahat, psixoterapiya, art-terapiya, krizisda yordam

Tizimli yondashuv ayolning muammosini izolyatsiyalangan hodisa sifatida emas, balki oila, mahalla, sog‘liqni saqlash, huquq-tartibot va ijtimoiy xizmatlar o‘zaro ta’siri natijasi sifatida ko‘rishni talab qiladi. Bu yondashuv tizimlararo hamkorlikning yetarli emasligi kabi muammolarni aniqlashda ayniqsa muhimdir.

Ehtiyojga yo‘naltirilgan yondashuv doirasida holatni boshqarish (case management) modeli keng qo‘llaniladi. Uning mohiyati ayolning ehtiyojlarini kompleks baholash, yagona yordam rejasini tuzish va turli xizmatlarni bir mutaxassis muvofiqlashtirishi ostida uyg‘unlashtirishdan iborat. E. Ogbe va hammualliflari zo‘ravonlikdan jabrlangan ayollarga qaratilgan aralashuvlarni tizimli tahlil qilib,

advokatlik/holatni boshqarish, jamoaga asoslangan qo‘llab-quvvatlash va psixoterapiya komponentlari samarali ekanini ko‘rsatgan [14].

Travmaga yo‘naltirilgan yondashuv xizmat ko‘rsatish jarayonining o‘zi ayolni qayta jarohatlamasligi kerakligini ta’kidlaydi. C.N. Wathen va T. Mantler ushbu yondashuvda xavfsizlik, ishonch, tanlov erkinligi, ijtimoiy adolat va xizmatlarga teng kirish imkoniyati muhimligini asoslagan [17]. S.A. Paphitis va hammualliflarining realist tahlili ham individual, holistik va travmaga yo‘naltirilgan yordam eng samarali yondashuvlar qatorida ekanini ko‘rsatadi [15]. G. Karakurt va hammualliflarining meta-tahlili psixologik aralashuvlar depressiya, xavotir va travmatik stress belgilarining kamayishiga xizmat qilishini tasdiqlaydi [16].

Rezilyentlik yondashuvi ayolning ichki va tashqi resurslariga tayanadi. L.M. Schaefer va hammualliflari ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, yaqinlar yordami va rasmiy xizmatlardan foydalanish imkoniyati ayollarning ruhiy tiklanishida muhim omil ekanini aniqlagan [13]. C. Rivas va hammualliflari tahlil qilgan advokatsiya dasturlari esa ayolga jamiyat resurslaridan foydalanish, xavfsizlikni rejalashtirish va ijtimoiy xizmatlarga yo‘naltirishda yordam berishning ahamiyatini ko‘rsatadi [20]. H.M. Micklitz va hammualliflari psixososial aralashuvlarning xavfsizlik, ruhiy salomatlik va psixososial natijalarga ta’sirini meta-tahlil asosida baholagan [18].

MDH olimlarining ishlarida krizis holatida psixologik yordam, ijtimoiy reabilitatsiya va ijtimoiy ish texnologiyalari alohida o‘rin tutadi. I.G. Malkina-Pyx inqiroz, zo‘ravonlik, stress, yo‘qotish va travma holatlarida psixologik yordam ko‘rsatish usullarini tizimlashtirgan [10]. T.D. Zinkevich-Evstigneeva ishlab chiqqan ertak terapiyasi va art-terapiya metodlari emotsional zo‘riqish va ichki qo‘rquvni yumshatishda obrazli-terapevtik imkoniyatlarni ochib beradi [9].

Shuni ta’kidlash lozimki, keltirilgan xorijiy tadqiqotlarning aksariyati intim sherik zo‘ravonligidan jabrlangan ayollarga qaratilgan. «Qiyin hayotiy vaziyat» tushunchasi esa kengroq bo‘lib, ajrim, yolg‘iz onalik, ishsizlik, nogironlik va kamsitilishni ham qamrab oladi. Shu sababli bu natijalarni milliy sharoitga va boshqa vaziyatlarga tatbiq etishda mahalliy ehtiyojlar va madaniy xususiyatlar hisobga olinishi kerak.

4. Milliy amaliyotda yordam tizimining huquqiy-institutsional asoslari

O‘zbekistonda ayollarni himoya qilish va qo‘llab-quvvatlashning huquqiy asoslari so‘nggi yillarda sezilarli mustahkamlandi. «Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida»gi O‘RQ-561-son Qonun himoya orderi, ishonch telefoni va maxsus markazlar faoliyatini tartibga soladi [1], «Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida»gi O‘RQ-562-son Qonun esa gender tenglikni ta’minlashga xizmat qiladi [2]. Prezidentning 2021-yil 19-maydagi PQ-5116-son Qarori zo‘rlik ishlatishdan jabr ko‘rgan ayollarni reabilitatsiya qilish, ularga tibbiy, psixologik, ijtimoiy, pedagogik va huquqiy yordam ko‘rsatish masalalarini belgilaydi [3].

Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 25-iyundagi 354-son Qarori tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan ayollar hamda ularning voyaga yetmagan farzandlariga ijtimoiy xizmat ko‘rsatish tartibini, jumladan murojaatlarni qabul qilish, shaxs holatini baholash, vaqtincha boshpana berish, reabilitatsiya markazlariga joylashtirish, «Inson» ijtimoiy xizmatlar markazlari orqali yordam berish va 112 hamda 1146 qisqa raqamlari orqali maslahat berish mexanizmlarini nazarda tutadi [4]. Prezidentning 2023-yil 1-iyundagi PF-82-son Farmoni esa sifatli ijtimoiy xizmatni mahalla darajasigacha yetkazish va og‘ir ahvolga tushgan shaxslarga individual yondashuv asosida yordam ko‘rsatishni belgilaydi [5].

Huquqiy asos baholash, boshpana, reabilitatsiya va yo‘naltirish bosqichlarini qamrab oladi; ularning amaliyotda manzilli va uzviy ishlashi esa ilmiy baholashni talab qiladi.

5. Yordam samaradorligini baholash mezonlari

Yordam samaradorligini faqat ruhiy simptomlarning kamayishi bilan o‘lchash yetarli emas. L. Sinko va hammualliflari gender zo‘ravonlikdan keyingi tiklanishni baholashga oid tadqiqotlarni tahlil qilib, tiklanish xavfsizlik hissi, o‘zini qadrlash, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va hayotga qayta moslashuvni ham o‘z ichiga olishini ko‘rsatgan [19]. Shundan kelib chiqib, baholash mezonlarini quyidagi guruhlarga ajratish maqsadga muvofiq:

– **xavfsizlik ko‘rsatkichlari –** xavfsizlik hissi, takroriy zo‘ravonlik yoki inqiroz holatlarining kamayishi;

– **psixologik ko‘rsatkichlar –** depressiya, xavotir va travmatik stress belgilarining kamayishi, o‘zini qadrlashning ortishi;

– **ijtimoiy ko‘rsatkichlar –** oilaviy va ijtimoiy aloqalarning tiklanishi, yaqinlar va jamoa qo‘llab-quvvatlovining mavjudligi;

– **iqtisodiy ko‘rsatkichlar –** bandlik, daromad manbai va mustaqil yashash imkoniyati;

– **xizmat sifati ko‘rsatkichlari –** xizmatlarning qamrovi, uzviyligi va ayolning ulardan qoniqish darajasi.

6. Tizimni takomillashtirishning integratsiyalashgan modeli uchun nazariy asos

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy ish va amaliy psixologiya yondashuvlarini yagona tizim sifatida birlashtiruvchi metodik asoslar yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Individual ehtiyojlarni kompleks baholash, holatni boshqarish, travmaga yo‘naltirilgan psixologik yordam va mahalla darajasidagi ijtimoiy xizmatlarni uyg‘unlashtirish bo‘yicha tadqiqotlar ham cheklangan. Shu asosda integratsiyalashgan modelning quyidagi yo‘nalishlarini taklif etish mumkin:

7. **Kompleks baholash.** ayolning ehtiyojlari va xavf omillarini kompleks baholash hamda yagona individual yordam rejasi asosida ishlash;

8. **Holatni boshqarish.** har bir holat uchun yordam jarayonini muvofiqlashtiruvchi mutaxassisni belgilash;

9. **Travmaga yo‘naltirilgan muhit.** barcha xizmat ko‘rsatuvchilarning xavfsizlik, ishonch va tanlov erkinligi tamoyillariga amal qilishi;

10. **Idoralararo hamkorlik.** sog‘liqni saqlash, huquq-tartibot, ta’lim va ijtimoiy xizmat organlari hamda nodavlat tashkilotlar o‘rtasida yagona muvofiqlashtirish mexanizmini shakllantirish;

11. **Profilaktika va erta aniqlash.** muammolarni erta aniqlash, mahalla darajasida profilaktika ishlarini kuchaytirish;

12. **Qayta integratsiya.** ayollarga uzoq muddatli psixologik tiklanish, kasbiy tayyorgarlik va iqtisodiy mustaqillikka erishishda ko‘maklashish;

13. **Kadrlar va monitoring.** ijtimoiy xodimlar va psixologlarning kasbiy malakasini oshirish hamda natijalarni muntazam monitoring qilish.

Xulosa

Qiyin hayotiy vaziyatga tushgan ayollarga ijtimoiy-psixologik yordam ko‘rsatish tizimi ijtimoiy ish va amaliy psixologiyaning integratsiyasiga asoslangan murakkab tizim bo‘lib, maslahat berish, ruhiy qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy moslashtirish, himoya qilish va amaliy yordam shakllarini o‘z ichiga oladi. Uning samaradorligi xavfsizlik, ixtiyoriylik, maxfiylik, individual yondashuv va idoralararo hamkorlik tamoyillariga amal qilinishiga bog‘liq.

Metodologik jihatdan tizimli, ehtiyojga yo‘naltirilgan, holatni boshqarish, travmaga yo‘naltirilgan, rezilyentlik va advokatsiya yondashuvlari bir-birini to‘ldiradi va birgalikda qo‘llanilganda eng yaxshi natija beradi. Milliy huquqiy baza yordam tizimining asosiy bosqichlarini qamrab olgan, biroq xizmatlarning manzilliligi, uzviyligi va baholash mexanizmlari ilmiy jihatdan yanada chuqur o‘rganishni talab qiladi. Taklif etilgan integratsiyalashgan model uchun nazariy asos keyingi empirik tadqiqotlar va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining «Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida»gi O‘RQ-561-son Qonuni. 2019-yil 2-sentabr.

2. O‘zbekiston Respublikasining «Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida»gi O‘RQ-562-son Qonuni. 2019-yil 2-sentabr.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi PQ-5116-son «Zo‘rlik ishlatishdan jabr ko‘rgan xotin-qizlarni reabilitatsiya qilishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi Qarori.

4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 25-iyundagi 354-son «Tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan xotin-qizlar va ularning voyaga yetmagan farzandlariga ijtimoiy xizmatlarni ko‘rsatish tizimini yo‘lga qo‘yish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Qarori.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 1-iyundagi PF-82-son «Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi Farmoni.

6. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. Darslik. – Toshkent, 2007. – 176 b.

7. Shoumarov G‘.B. Oila psixologiyasi. Darslik. – Toshkent: Sharq, 2007.

8. Андреева Г.М. Социальная психология. – Москва: Аспект Пресс.

9. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Практикум по сказкотерапии. – Санкт-Петербург: Речь, 2000. – 312 с.

10. Малкина-Пых И.Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях. – Москва.

11. Мудрик А.В. Социальная педагогика. – 5-е изд., доп. – Москва: Academia, 2005. – 196 с.

12. Холостова Е.И. Социальная работа. Учебное пособие. – 3-е изд. – Москва: Дашков и К°, 2005. – 666 с.

13. Schaefer L.M., Howell K.H., Schwartz L.E., Bottomley J.S., Crossnine C.B. Social support factors associated with psychological resilience among women survivors of intimate partner violence in Gauteng, South Africa // Global Health Action. – 2018. – Vol. 11, Suppl. 3. – Article 1491114.

14. Ogbe E., Harmon S., Van den Bergh R., Degomme O. A systematic review of intimate partner violence interventions focused on improving social support and mental health outcomes of survivors // PLOS ONE. – 2020. – Vol. 15, No. 6. – e0235177.

15. Paphitis S.A., Bentley A., Asher L., Osrin D., Oram S. Improving the mental health of women intimate partner violence survivors: Findings from a realist review of psychosocial interventions // PLOS ONE. – 2022. – Vol. 17, No. 3. – e0264845.

16. Karakurt G., Koç E., Katta P., Jones N., Bolen S.D. Treatments for Female Victims of Intimate Partner Violence: Systematic Review and Meta-Analysis // Frontiers in Psychology. – 2022. – Vol. 13. – Article 793021.

17. Wathen C.N., Mantler T. Trauma- and Violence-Informed Care: Orienting Intimate Partner Violence Interventions to Equity // Current Epidemiology Reports. – 2022. – Vol. 9. – P. 233–244.

18. Micklitz H.M., Glass C.M., Bengel J., Sander L.B. Efficacy of Psychosocial Interventions for Survivors of Intimate Partner Violence: A Systematic Review and Meta-Analysis // Trauma, Violence, & Abuse. – 2024. – Vol. 25, No. 2. – P. 1000–1017.

19. Sinko L., Dubois C., Thorvaldsdottir K.B. Measuring Healing and Recovery After Gender-Based Violence: A Scoping Review // Trauma, Violence, & Abuse. – 2024. – Vol. 25, No. 4. – P. 2907–2926.

20. Rivas C., Ramsay J., Sadowski L., Davidson L.L., Dunne D., Eldridge S., Hegarty K., Taft A., Feder G. Advocacy interventions to reduce or eliminate violence and promote the physical and psychosocial well-being of women who experience intimate partner abuse // Cochrane Database of Systematic Reviews. – 2015. – Issue 12. – CD005043.

21. Musurmanova O., Norqulov H., Abdurahimova F. Mahalla – milliy qadriyatlar va odob durdonalari maskani. Uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: Mahalla va oila nashriyoti, 2023. – 140 b.